
מרשל בריגר

כי אתם עברים את הירדן לבא לרשת את הארץ אשר ה' אלהיכם נתן לכם וירשתם אתה וישבתם בה" (דברים יא:לא). כאן, כמובן, התחיל העניין. לולא כן, יש להניח שהצורך בן המאה התשע-עשרה לחפש "פתרון" (מונחו של הרצל, לא של היטלר) לבעיה היהודית לא היה מוצא את ביטויו בכברת הארץ הצחיחה המשתרעת לצד השבר הסורי-אפריקני. וגם התנועה הלאומית היהודית, שניעורה בעקבות הריסודג'ימנטו האיטלקי בעידן מדינות הלאום האירופיות, לא הייתה בוחרת בארץ ישראל כמקום הבית הלאומי היהודי. (ואכן, מתוך מה שאירע בקונגרס הציוני השישי אנו יודעים כמה קרובה הייתה החלטה כזאת.) לולא הונעו המוני היהודים במזרח אירופה על ידי האמור במקרא, ייתכן מאוד שהמולדת שלנו הייתה באוגנדה.

כשאנו שואלים אפוא מהי המדינה היהודית כיום, נקודת המוצא שלנו צריכה להיות הצו המקראי. ומכיוון שכך, עלינו גם לצאת מן ההבטחה המקראית. המשמעות של יישוב הארץ איננה משמעות מוסרית, פוליטית והיסטורית בלבד; היא מבטאת גם את "אחרית הימים". וכמו שנאמר בסיפור האורתודוקסי המודרני, הקמת המדינה מסמלת את "ראשית צמיחת גאולתנו".

אך דומני שתהיה זו טעות לצפות שהמדינה – היהודית בהתהוותה – תהיה מדינה תיאוקרטית. ברי שבנימין זאב הרצל וראשוני הציונים מעולם לא העלו על דעתם להקים ישות מדינית יהודית על בסיס הלכתי. לכן אין להתפלא שמאמצייהם של אלה שקראו להנהגת "דין יהודי במדינה יהודית" כשלו בסופו של דבר.

אך עם האמור לעיל, המדינה היהודית חייבת להיות יותר מאוסף של אנשים, שבמקרה רובם יהודים. זהו הפגם הפטלי באותם אנשי שמאל בישראל שטענו כי יש לשנות את מילות "התקווה", על מנת שישקפו גם את שאיפות הערבים, או גינו את ראש הממשלה המנוח, יצחק רבין, על שאמר "קדיש" בביקורו במחנות הריכוז באירופה, בטענה כי זוהי תפילה יהודית בעלת אופי דתי צר, שאינה הולמת ביקור ממלכתי רשמי. אחד העם, למשל, שלא היה אדם דתי במובן

המקובל, הבין שארץ ישראל חייבת לשמש מרכז רוחני ותרבותי עבור העם היהודי, ולא רק מקום מפלט.

מסיבה זו גם חוקקה הכנסת בשנת 1980 את החוק שקבע כי כל סוגיה שלא תימצא לה תשובה בחוקי המדינה תתפרש על פי עקרונות מסורת ישראל – משענת גמישה יותר מאשר "דיני ישראל". גמישות כזאת ראויה למדינה יהודית. מדינת היהודים אינה יכולה להיות מדינה המבוססת על אינדיבידואליזם קנייני, במובן שהתכוון אליו ג'ון לוק. שכן זוהי אומה לא פחות משהיא מדינה. גם בביטוייה החילוני, מדינת היהודים תשקף – בהכרח – את הביטוי הנוקב של ישעיהו ברלין ביחס לעם היהודי: "קהילת גורל". רעיון זה בא לידי ביטוי בהיר בפסק דינו של השופט העליון משה זילברג, בפרשת "האח דניאל", כאשר בחן את השאלה אם יהודי שהתנצר יכול לדרוש אזרחות ישראלית על סמך חוק השבות. בדונו בקשר המלכד את היהודים ציין השופט זילברג, כי "יהודי בישראל – בין אם הוא דתי, בין אם הוא לא־דתי ובין אם הוא אנטי־דתי... אם יאבה ואם ימאן, קשור הוא בטבורו אל היהדות ההיסטורית וממנה הוא שואב את שפתו וניביה, על פיה הוא חוגג את חגיו, וענקי המחשבה עם גיבורי הרוח שלה... מפרנסים את גאוותו הלאומית". כלומר, אין שום אפשרות ש"עם לבדד ישכון" יוכל להיות פוסט־ציוני.

לעומת זאת, החברה הישראלית הלא־אידיאולוגית היא חברה השואפת לנרמל או להפריט את כל חיי החברה: לפרק את הציבור לפרודות של קיום אינדיבידואליסטי. הנוסחה שלה מגולמת בדבריו של האדריכל התל־אביבי שאמר לניו יורק טיימס בחודש מאי שעבר כי "הנהנתנות היא ביסודו של דבר מניע מצוין שמוסיף צבע לחיים". ה"צפוני" מתל־אביב, כך הוא אומר לנו, "מטפח בקפדנות אסתטיקה ישראלית חדשה לחופי הים התיכון".

אנו יודעים כי ה"נורמליזציה" הייתה אחת המטרות המפורשות של הרצל ושל ראשוני הציונים. הם כתבו על הקמת חברה שבה יוכלו היהודים להיות בעלי קרקע, ובה יוכל הפרולטריון היהודי לחיות לצדו של מעמד בעלי המקצוע. אומרים שהמשורר הלאומי היהודי, חיים נחמן ביאליק, אמר פעם כי "תודה לאל, אנחנו עם נורמלי – יש לנו כבר גנבים משלנו".

ואולם, נדמה שכל דגם של מדינה יהודית – חילוני, סוציאליסטי, דתי – יהיה חברה אידיאולוגית, חברה המאורגנת לקידום יעד נשגב כלשהו. היעדים, כמובן, יהיו שונים מן הקצה אל הקצה, אבל "קהילת הגורל" הכונסת את העם היהודי אינה יכולה לראות בעיני רוחה מדינה המבוססת אך ורק על אינדיבידואליזם

ליברלי. משום כך, מה שהיה מופלא כל כך בפרשת הניסוי החברתי של "השומר הצעיר", יהיו אשר יהיו מחדליו או ליקוייו, היה המאמץ לכוון חברה מוסרית, שהיה, אולי, נוסחה חילונית של מאמצי היהודי הדתי לקיים את מצוות "והלכת בדרכיו". אפשר לומר דברים דומים על שאיפותיו של זאב ז'בוטינסקי, שביקש לזקק את אישיותו של האדם כדי שתשקף אידיאלים המזכירים את אידיאל האבירות, וגם על שאיפותיו של א"ד גורדון, שביקש לשנות את דמותו של הפרולטריון היהודי וליצור אישיות חדשה באמצעות "דת העבודה".

בחמישים השנים הבאות יעמדו בפני מדינת ישראל אפשרויות רבות. אזרחיה יוכלו להתפתח כישראלים ולכוון ציביליזציה ים תיכונית חדשה, שתושבת על תמהיל כזה או אחר של מסורת יהודית ונהנתנות אישית. הם יוכלו להפנות עורף ליהדותם, כמו המשוררים הכנענים בשנות הארבעים, אשר ביקשו להזדהות עם יושביה הקדומים של הארץ, וטענו כי "מי שהוא עברי איננו יכול להיות יהודי, ומי שהוא יהודי אינו יכול להיות עברי". ולחלופין, הם יכולים להמשיך בפרויקט הציוני וליצור מדינה יהודית.

גם אם מטרת הפרויקט הציוני הייתה, עד היום, לנרמל את העם היהודי ולתת לישראל את המקום המגיע לה תחת השמש, אינני סבור שהנורמליזציה הזאת יכולה להיות הפרויקט הציוני גם בשנים הבאות. אדרבה, אם אכן תבטא מדינת ישראל משמעות כלשהי של אחרית הימים בחמישים השנים הבאות, אותה משמעות תימצא במאמצים להקים חברה שתצדיק את המורשת שלנו – באתגר לבדוק לעומק מה משמעותה של מדינה יהודית.

ומה על הלא־יהודי החי בישראל, מה יעלה בגורלו של ה"גר"? עלינו לזכור כי לציונות, בהתפתחותה ההיסטורית, היה קשר דל למדי עם הדת. היא עסקה ביצירת כוח – בדאגה לכך שליהודים יהיה הכוח לחיות בארצם, ועל ידי כך לשלוט בחייהם בארצם. זה מה שהבדיל בין הציונים ליהודי הגלות.

כל זה נכון, ועם זאת טעות לומר שהכוח עצמו הוא המאפיין המגדיר מדינה יהודית. הכוח הזה חייב לבוא לידי ביטוי ולהתנקז דרך ערכים יהודיים.

אני עצמי מתגורר בבית זכוכית, ואני נרתע מלהשליך אבנים, אבל קשה להבין מדינה המבוססת על ערכים יהודיים, שלא לדבר על ערכי התורה, המאפשרת ליצור פער כה צורמים במימון הממשלתי בין המגזר הערבי ליהודי. לזכותו הגדולה, משה ארנס הבין זאת (כשם שהבין זאת מורוה הרוחני, זאב ז'בוטינסקי), וכשכיהן כשר לענייני ערבים השתדל לתקן את העיוותים הגדולים הללו. כפי שציין ארנס לאחרונה בריאיון להארץ, "שוויון מבחינה משפטית אינו סוף הדרך,

צריכים להיות גם שוויון הזדמנויות והרגשה של שוויון". (וכמו נשיא בית המשפט העליון אהרן ברק, נדהם ארנס כשנוכח לדעת שיש צורך בהתערבות בג"ץ כדי לשכנע את משרד החינוך לחבר את בתי הספר של הבדואים בנגב לרשת החשמל.) אם רצוננו להמשיך בהקמת המדינה היהודית גם באלף הבא, עלינו להבין שחלק מכוונתנו כשאנו מדברים על מדינה יהודית הוא השאיפה להקמת חברה מוסרית. עלינו להוכיח כי ראויים אנו להבטחה המקראית. וכאן ראוי לסיים, כמות שפתחנו, בדברי צור ישראל: "צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך" (דברים טז:כ).

מרשל בריגר הוא פרופסור למשפט באוניברסיטה הקתולית של אמריקה בוושינגטון. הוא היה עוזר מיוחד לנשיא רייגן ועמית בכיר במכון הריטג' בוושינגטון.

עוזי ברעם

בחמישים השנים הבאות צריכה ישראל למקד את מאמציה בשלושה תחומים עיקריים הדורשים התמודדות: גיבוש הזהות הישראלית, מאבק למען שלום יציב עם שכנינו וביסוס הדמוקרטיה. הנושא הראשון, ואולי המרכזי, שיעמוד למבחן בחמישים השנים הבאות הוא עתידה של הזהות הישראלית. השאלה היא אם הדור הצעיר במדינת ישראל ימאס במדינה ובחברה הנוצרות כאן, אם הניכור החברתי יגדל ויביא לדעיכת החברה הישראלית, או שהציבור ישיג ליצור אתוס ייחודי שיחזק את שורשיו היהודיים ואת הזהות עם המדינה. בראשית הציונות ועם הקמת המדינה היה לציבור החילוני בישראל אתוס הקשור להתיישבות ברחבי הארץ, לתנועה הקיבוצית ולעזרה הדדית. אולם עם השנים נעלם אתוס זה, ובהעדרו יש סכנה כי ללא ערכים מרכזיים תאבד המשמעות לחיים בארץ ישראל.

לחברה החרדית תמיד היה אתוס דתי ברור, לחברה הדתית-ציונית קמו בשנים האחרונות אתוסים דתיים-לאומיים משלה, לתנועה הרפורמית ולתנועה

הקונסרבטיבית יש ערכים וסמלים יהודיים המאחדים את חבריהן, ורק החברה הישראלית החילונית חסרה אתוס ברור ומוגדר.

לצער, גם הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי ביהדות לא השכילו להרחיב את השפעתם בישראל, באופן שיכול היה להעניק משמעות ליהדותם של אזרחי ישראל החילונים. נוסף לכך, יש היום בציבור החילוני התרחקות גוברת מהדת ומהיהדות בשל ההקצנה הדתית וגלי החזרה בתשובה, אשר מגדילים את הניכור בחברה הישראלית.

לאור זאת אני בהחלט דואג לעתידו של הציבור הלא־דתי בישראל. לי יש זיקה חזקה למסורת, כמי שגדל בבית שבו נהגו לבקר בבית הכנסת בחגים, כמי שעם חבריו נמנים רבנים ואנשים דתיים וכמי שגדל בדור שבו חלמו על מדינה יהודית וראו הירוואיות בהקמתה ובקיומה.

אולם הדור הצעיר, שגדל במדינה שהייתה כבר בבחינת עובדה קיימת, מגלה בשנים האחרונות חוסר רצון לתרום למדינה וחוסר היענות לאתגר לסייע להמשך קיומה של ישראל. אפילו בקרב אלה ששירתו בצבא וסיכנו את חייהם קיימת הרגשה שעם תום השירות הצבאי הם סיימו למלא את חובתם למדינה, ומעכשיו היא זו אשר חייבת להם.

נוכח זאת יש צורך בגיבושה של הגדרה חילונית ליהדות, על מנת למנוע את דעיכתה של החברה בישראל. אנו זקוקים ליצירה בשפה העברית, לפיתוח של חינוך עברי הומניסטי בעל משמעות חילונית יותר ולייזום של פרויקטים ציבוריים גדולים, כגון הקמת רשות ישראלית הדומה לרשות של עמק טנסי שבארצות־הברית, מבחינת היצירה, החזון והמימוש.

הנושא החשוב השני הוא שאלת עתיד השלום והביטחון בישראל. אפילו אדם שוחר שלום כמוני אינו יכול לומר בבטחה שבחמישים השנים הבאות נחיה בשלום עם אויבינו, כלשון המקרא: "וגר זאב עם כבש". ההנחה שלי היא כי בעתיד הקרוב לא יהיו מצבים קיומיים קיצוניים: לא שלום מלא עם כל מדינות ערב, ולא מלחמת גוג ומגוג. במקום זאת, אני מעריך, צפויות לנו שנים של מלחמות והסכמי שלום שאולי יופרו, יהיו קשרים עם מדינות ערב ושינויים בישראל.

אנו חיים בארץ בפחדים מתמידים. חלק מהציבור חושש מאושוויץ שנייה, וחלקו האחר ירא מהפונדמנטליזם הערבי המאיים על קיומה של המדינה. איומים קיומיים אלה יקטנו רק לאחר כינונו של שלום אידיאלי. אך לצער, קשה להאמין שנשיג שלום אוטופי שכזה בעתיד הנראה לעין, בשל האיבה ההיסטורית בין ישראל לערבים ובשל הגורמים השונים – היהודיים והערביים כאחד – שאינם

מעוניינים בדו־קיום. לכן מן הראוי שנאמץ גישה שתשלב חתירה לשלום ומידה של זהירות וחשש, מכיוון שהמזרח התיכון לא נשאר סטטי, והעדר עשייה, בבחינת "שב ואל תעשה", יש בו סיכון ביטחוני. שמעון פרס הוא התגלמות של איזון ממין זה; לולא חזונו, לא היה מוקם הכור בדימונה, ומאזן האימה בין ישראל למדינות ערב היה מיטשטש. מנגד, אין לדעת אם שלום לא יוביל דווקא לפירוז גרעיני באזורנו.

מסיבות אלה, בטווח הארוך, רק שלום יציב בין ישראל לערבים יבטיח את קיומה של המדינה. בזכותו עשויה מדינת ישראל להיות למעצמה חברתית, חינוכית, אקדמית, כלכלית ומדעית. אני מאמין שכל היתרונות שלנו יוכלו לבוא לידי ביטוי מלא בעת שלום, אולם גם אם השלום אינו מובטח אנו חייבים לעשות מאמצים גדולים כדי להשיגו. שכן אם ישראל תיאלץ להתמודד עם מלחמות נוספות, בלי שהציבור ירגיש שהייתה חתירה לשלום, קיים חשש של העדר הסכמה לאומית לגבי מערכות קשות לעם ולמדינה.

תוצאת לוואי נוספת אשר עלולה להיות למצב של שלום מלא עם שכנינו היא סיכון שגלים גדולים של תיירות ערבית וקשרים עם מדינות ערב יובילו למגמה של עירוב והתבוללות. אולם סביר להניח שהגורמים הדתיים – הן היהודיים והן הערביים – ינסו למנוע מצב זה.

הנושא השלישי שיהיה עלינו להתמודד עימו הוא חיזוק הדמוקרטיה הישראלית. אני מעריך שחוסנו של המשטר הדמוקרטי יהיה אחת הסוגיות המרכזיות שיעמדו למבחן בשנים הבאות לא רק בישראל, אלא גם במדינות רבות אחרות ברחבי העולם. למרבה הצער, לא כל העם רואה חשיבות עליונה בקיומה של דמוקרטיה חזקה בישראל. חברות השפע שומרות כיום על הדמוקרטיה, אך ייתכן שבעיות כלכליות ופוליטיות בעולם, כגון מחסור במזון, יעוררו כמיהה למשטרים לא־דמוקרטיים.

ומעבר לנושא של קיום משטר דמוקרטי במדינה, ישנה גם השאלה ביחס למידת שמירתן של זכויות האזרח. במגילת העצמאות הוגדרה מדינת ישראל כמדינה יהודית המעניקה שוויון זכויות לכל אזרחיה, ללא הבדלי דת, גזע ומין. הגדרה זו בעיניי היא טובה ונכונה מעיקרה, אולם בפועל עדיין קיימת אפליה של נשים ומיעוטים בישראל, ובהחלט יש עוד מה לשפר בתחום זה.

ועם זאת אני סבור שנשקפת סכנה קיומית למדינת ישראל מן התפישה שלפיה ישראל היא מדינת כל אזרחיה, ולא מדינת לאום יהודית. דעה זו, שתומכים בה גורמים ערביים קיצוניים וזרמים יהודיים פוסט־ציוניים, היא הרסנית

למדינה ולעתידה, ואני מאמין כי מדינה יהודית אשר מכירה במתן זכויות מלאות למיעוטים היא הנוסחה הנכונה הניתנת להשגה, שישראל צריכה לחתור אליה ביובל הבא.

עוזי ברעם הוא חבר כנסת מטעם מפלגת העבודה ושר התיירות לשעבר. מאמר זה מבוסס על ריאיון שנערך עם חבר הכנסת ברעם.